

DE BREDASE MUFFLE

door Johan Hesemans

Tussen 1981 en 1991 zijn er herhaaldelijk in de Molenstraat in Breda vondsten gedaan op het gebied van kleipijpen. In 1981 en 1982 heb ik zelf onderzoek verricht op het perceel van nummer 22 (afb. 1A). De pijpen zijn te dateren tussen 1630 en 1675. Bijna alle pijpen zijn niet gerookt geweest, bovendien zijn er misbaksels bij. Deze variëren van wit, geelglanzend tot bruin of zelfs zwart. Er waren niet veel verschillende merken. In tabel 1 staan de pijpen gerangschikt. Omdat deze grote hoeveelheid afval duidelijk wijst op een pijpenmaker, ben ik ervan uitgegaan, dat daar of in de directe omgeving van de kuil een pijpenbakker moet hebben gezeten.

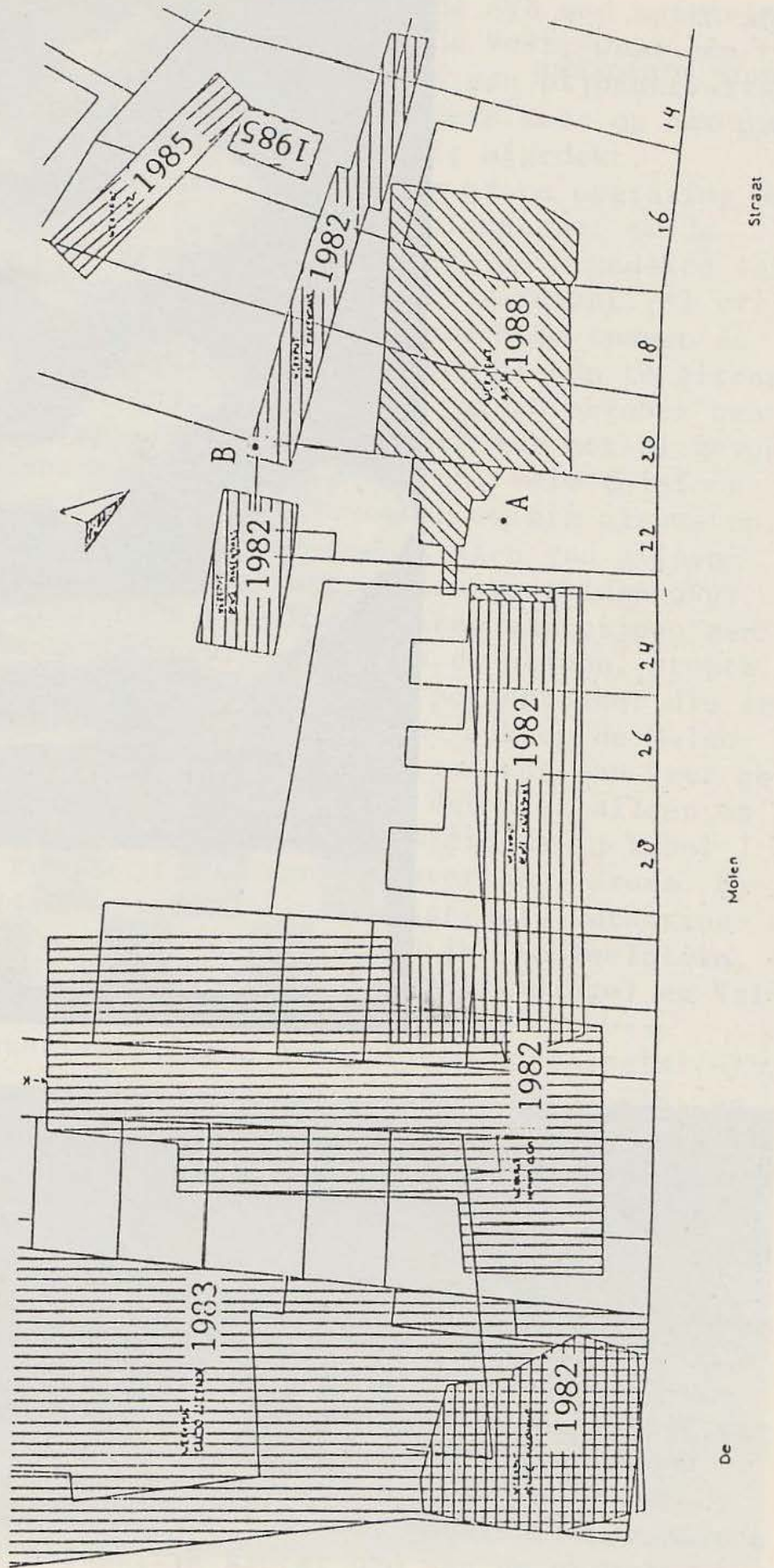
In februari 1982 ben ik benaderd door stadsarcheoloog Renée Magendans. Zij had plannen om op de Molenstraat te graven. Ook zij had een sterk vermoeden, dat er een oven moest zitten. Tijdens de daarop volgende opgraving werden er in de put langs

de Molenstraat voor zover ik weet geen grote vondsten gedaan. Een afvalkuil in een put meer in de richting van de Grote Markt (afb. 1B) bevatte veel pijpenafval, eveneens met het merk SB. In 1983 zijn er aan de kant van de Oude Vest geen concentraties pijpen gevonden. In 1985 is naast een put uit 1982 gegraven. Hier is in eerste instantie niets gevonden op het gebied van de kleipijp. Later zijn in een beerput een kleine tweehonderd pijpen gevonden, die bijna allemaal in de 18e eeuw gefabriceerd waren. Deze verschillende pijpen (1) zijn wel gerookt. Tussen deze en de andere twee concentraties

TABEL 1			
hielmerk	op kop	aantal	periode
MA		2	1635-1675
KP		4	"
CD		5	"
niets		6	"
DP		13	"
CD		14	"
niets		19	"
niets		58	"
SB		1	1630-1660
SB		1	"
S.B		1	"
SB		2	"
SB		6	"
S.B		100	"

Afb. 1

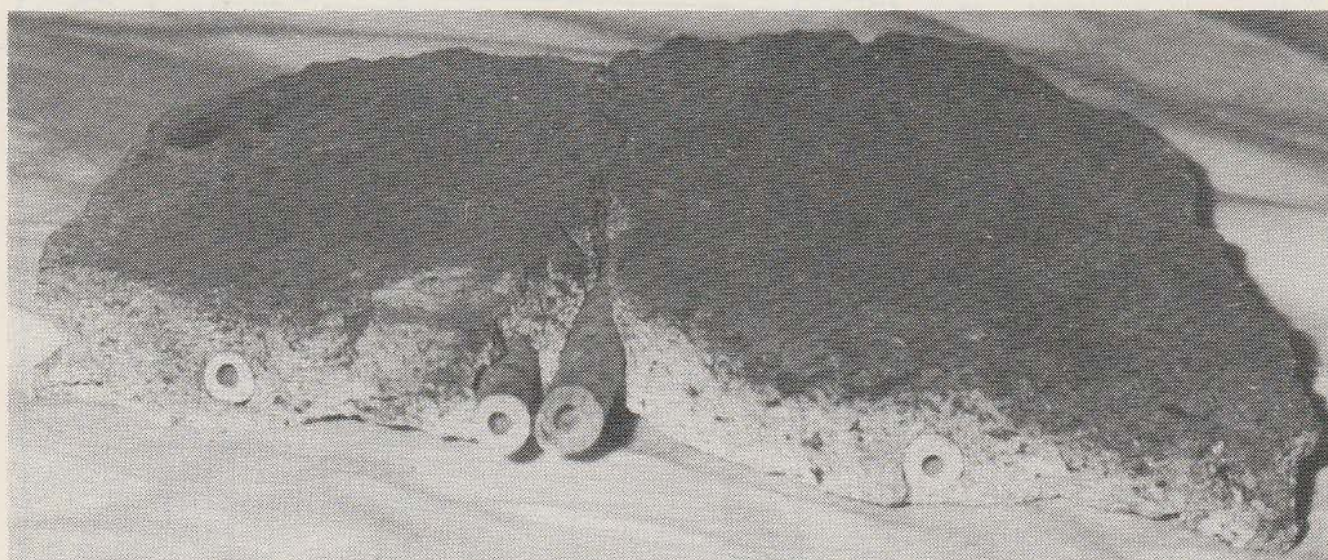
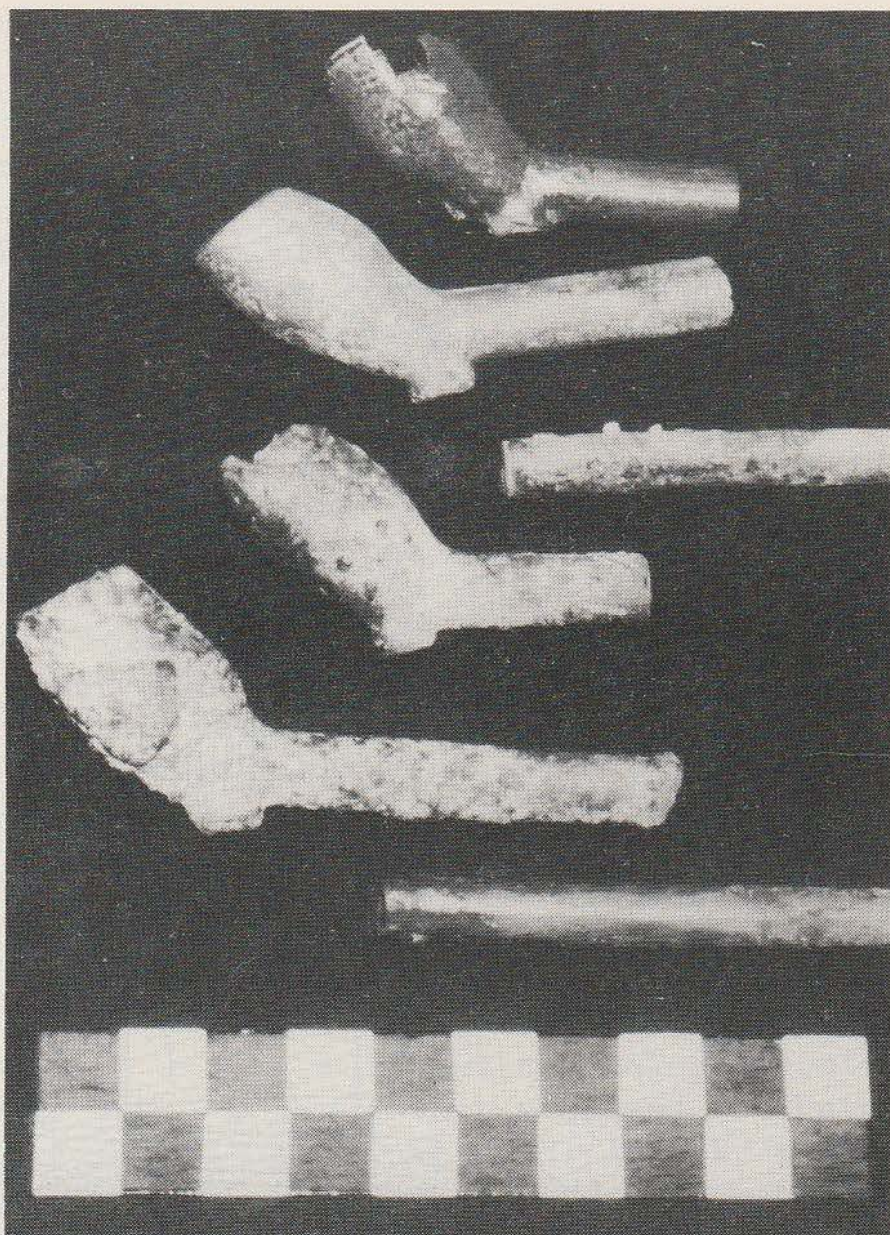
Overzicht van de
archeologische
activiteiten
tot 1991 aan de
Molenstraat
te Breda

ONDE. VERT

Afb. 2

Zwaar misbakken
pijpen

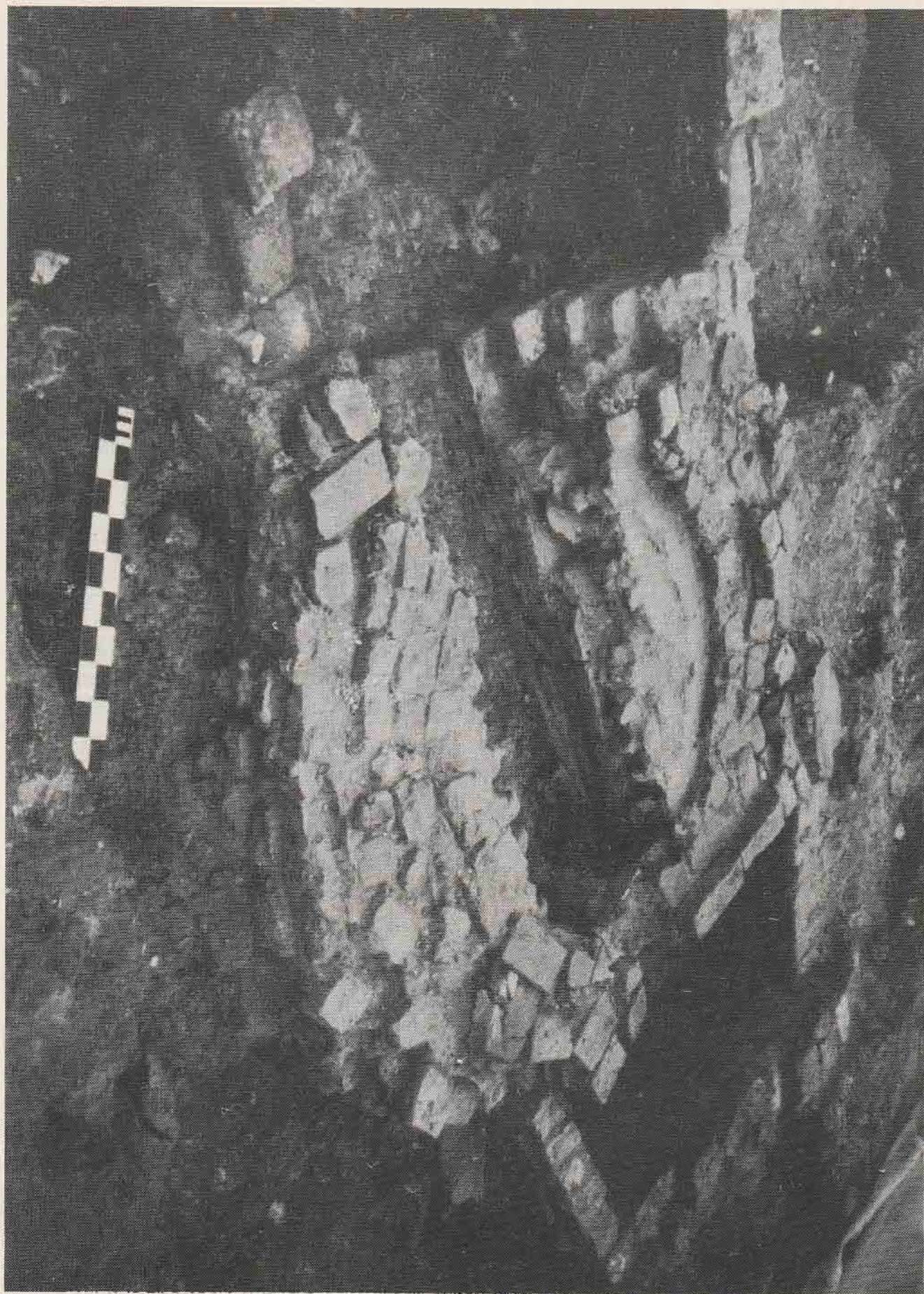

Afb. 3 Een fragment van de binnenwand van de muffle

is geen verband te leggen. In 1988 heeft de AVB een opgraving uitgevoerd, met een proefvlak richting Oude Vest, waar een tegelvloer werd gevonden. Onder de vloer kon een pijpenafvallaag worden blootgelegd. Omdat dit voor een andere keer op het programma stond, is deze laag toen met plastic afgedekt.

Op 10 juni 1991 is opnieuw gestart met een grote opgraving onder leiding van G. van den Eynde aan de Molenstraat om de laatste gegevens uit de grond te verzamelen. De afgedekte laag met pijpen is weer schoongemaakt en nu iets verdiept. Al vrij snel kwam er een cirkelvormige oven te voorschijn tussen de grote hoeveelheid pijpenafval. Nu we zo warm bleken te zitten, werd het tijd voor nader onderzoek. Van 1 tot 10 oktober ben ik intensief bezig geweest met het onderzoek van het al gevonden materiaal en eventuele bronnen in boeken. Vele telefoontjes naar personen en instellingen leverden weinig nieuws op. Wat me wel verbaasde, is dat er nog geen resten van pijpenovens zelf gevonden zijn in Nederland. Velen vertelden over het mij al bekende uitbesteden van het bakken van pijpen aan de pottenbakker. Dus de pijpenmaker maakte de pijpen, stopte ze in pijpenpotten en bracht deze naar de pottenbakker die ze bakte. Om erachter te komen of deze methode ook op de Molenstraat is gebruikt, moest het vondstmateriaal nog een keer bekeken worden. Ondertussen werd duidelijk, dat niet alleen op de Molenstraat over het hele terrein verspreid de in tabel 1 genoemde pijpen te vinden zijn, maar ook over heel Breda. Enkele vindplaatsen van SB-pijpen zijn Boschstraat, Catharinastraat, Van Coothplein, Dieststraat, Haagdijk, Kasteelplein, Koningstraat, Markendaalseweg, Prinsenkade, Tramsingel en Valkenstraat.

Tussen het vondstmateriaal zitten niet alleen misbaksels (*afb. 2*) maar ook brokken gesmolten zand met ijzerhoudende klei en pijpenstelen erin (*afb. 3*). Deze stelen zitten volgens een regelmaat, in de vorm van waaiers, in de brokken. Op deze manier werden vuurvaste pijpenpotten gemaakt. Fragmenten zijn gevonden in Gorinchem (2). Als we uitgaan van de doorsnee van de potten (\emptyset 35 cm), dan moet onze pot bijna twee keer zo groot zijn, gezien de ronding de ronding van de brokken. Een pot van 35 cm doorsnee weegt gevuld ca. 25-45 kilo (2), dus moet onze pot iets anders zijn. In Engeland is de *muffle* oven veel gebruikt. Deze oven werd speciaal voor het bakken van pijpen gebouwd. Deze oven was dubbelwandig en tussen de twee wanden stroomde de warmte omhoog. Don Duco (3) vertelde mij, dat de binnenkamer ook werd gemaakt van vuurvast materiaal met pijpen erin. De doorsnee is natuurlijk groter dan van de normale pijpenpotten. De ovenwand moet ook dikker zijn vanwege zijn gro-

Afb. 4 De Bredase muffle geheel vrij gelegd

tere oppervlak. De brokken die we al gevonden hadden, voldoen daar prima aan. Ik ben ervan uit gegaan, dat de oven van dit type is. Er waren toen een aantal dingen te verklaren. De pijpen moesten mooi wit blijven, dus werd aan de binnenkant van de binnenpot schone klei gesmeerd, die de rook en de ijzerdampen moest filtreren. De brokken van de Molenstraat hebben ook twee kanten: een witte schone kant en een beroete grijze kant. De oven barstte wel eens, waardoor roet en ijzerdampen op de pijpen neersloegen en deze een bruine kleur gaven.

Er waren ook stukken bij, die versinteld waren. Deze horen thuis in de bodem van de binnenpot, die net boven het vuur "hing". Een *muffle* ging niet lang mee. Gezien de periode van produktie, ca. 45 jaar, en de misbaksels die er gevonden zijn, moet de oven een of meerdere malen gerepareerd of herbouwd zijn. Gezien het aantal stukken die nog "schoon" zijn aan de witte binnenzijde, moet de oven intact zijn afgebroken.

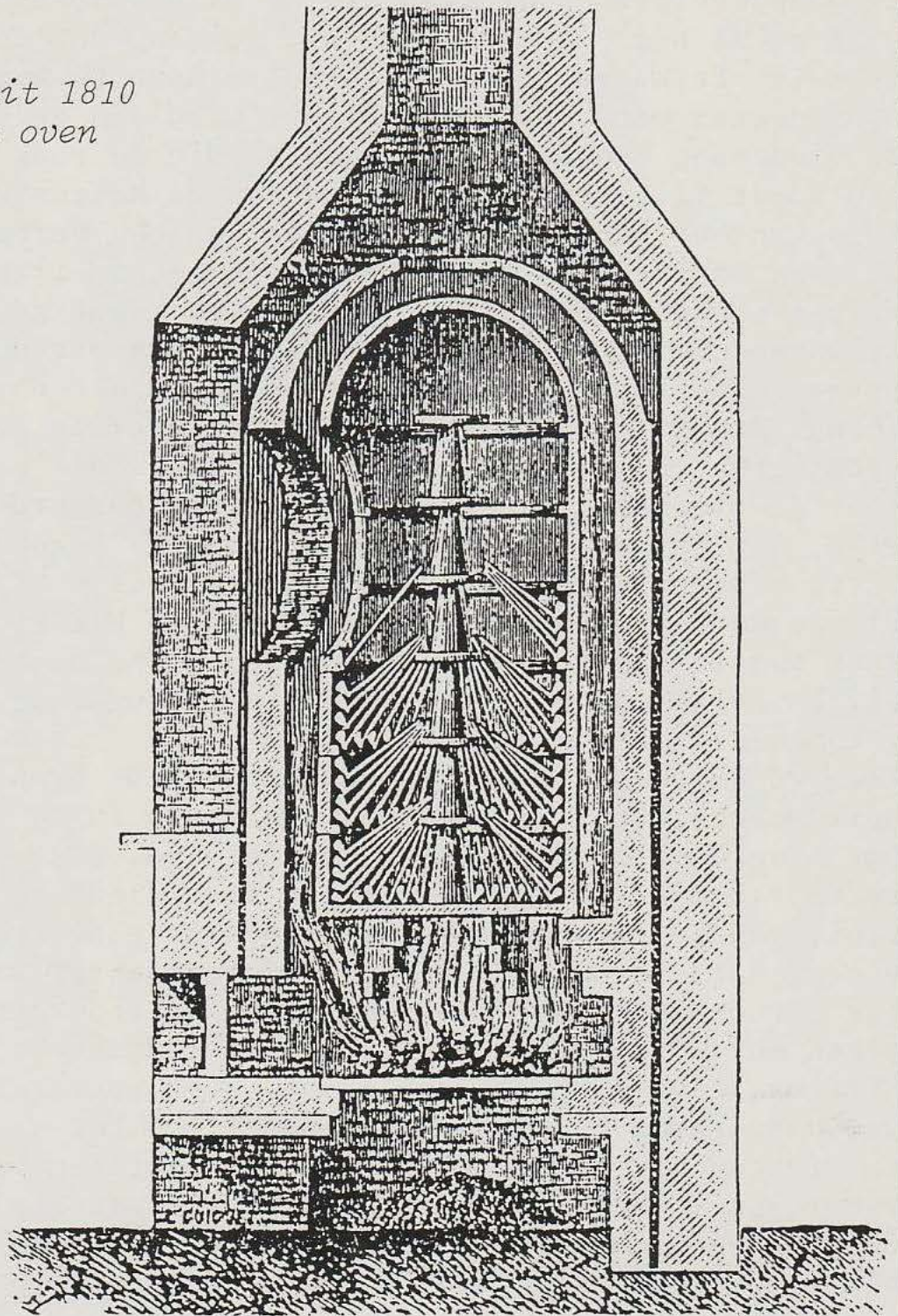
Uit de correspondentie met Engeland (4) bleek, dat daar ongeveer twaalf van deze ovens gevonden zijn. De Bredase oven blijkt zelfs ouder te zijn dan die in Engeland te voorschijn gekomen zijn.

Toen we voldoende gegevens hadden over de oven, konden we het werk voortzetten. We besloten een coupe in de oven te zetten. Dat bleek een goed besluit, want al snel kwam er een vloertje te voorschijn. De vulling van de stooksleuf bestond uit as, klei, zand en stenen, die aan één kant gesmolten waren. Later bleek, dat dit de stenen van het ovenrooster waren. Dit rooster verbond de twee vloertjes boven de stookgang. De oven bleek nog verder door te lopen in noordwestelijke richting. Hier was een vierkante bak aan de oven gemetseld, die een vrije doorgang had met de stookgang. De bak was gevuld met as en binnenpotscherven. Na het schoonborstelen van de twee vloertjes boven de stookgang werden de metselplaatsen waarop de binnenpot stond, zichtbaar. Ook de doorsnee van de stookvloer boven de stookgang (\emptyset 70 cm) voldoet aan onze verwachtingen. Wanneer we uitgaan van een ruimte tussen de twee wanden van 5 tot $7\frac{1}{2}$ cm, komen we op een binnenpotdoorsnee van 55 tot 60 cm. De oven is toen zorgvuldig gedocumenteerd en gefotografeerd, want de in begin juli gevonden oven lag pas half november volledig vrij (afb. 4).

De Bredase oven heeft duidelijk veel overeenkomsten met de Engelse ovens. Uit Frankrijk is een tekening uit 1810 bekend van een Engelse *muffle* oven (afb. 5). Bij deze oven ontbreekt de vierkante bak die in Breda aan de noordwestkant zit. Op de tekening is verder nog te zien, dat er een asla aanwezig is, maar deze is nooit bij onze oven aanwezig geweest.

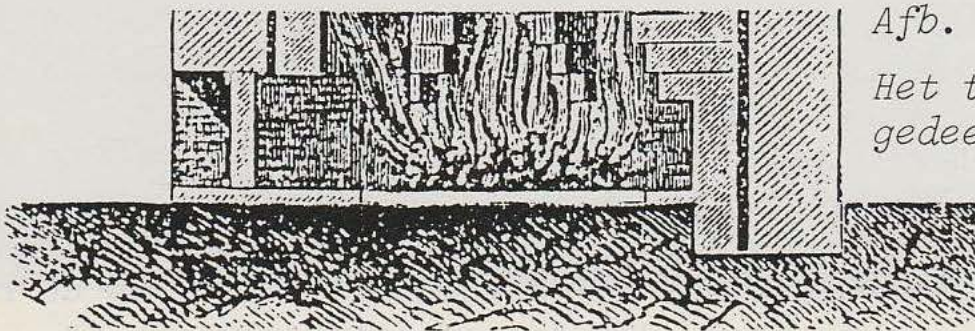
Afb. 5

Een tekening uit 1810
van een muffle oven

Afb. 6

Het teruggevonden
gedeelte van de oven

Het Breda's Museum had inmiddels zijn interesse voor de oven uitgesproken om deze een plaatsje te geven in het museum. Al snel werden er plannen gemaakt voor het bergen van het bijna drie meter lange gevaarte. Op 26 november is niet alleen de krant een kijkje komen nemen voor een artikel, maar ook het Jeugdjournaal is langs geweest om 's avonds verslag te kunnen uitbrengen over de bijzondere vondst. Begin december werd begonnen met het lichten van de oven. Eerst werden er gaten onderdoor geboord. Hierdoor konden stalen pijpen geschoven worden. Op 5 december werd daar een stalen plaat overheen geschoven. De dag erna is er een stalen kooi omheen gelast. Na het bevestigen van de zes takelpunten was de oven klaar voor vervoer. Laat in de middag hing het 5½ ton zware gevaarte in de takels. Zijn tijdelijke rustplaats is een binnenplaats van Openbare Werken, wachtend op beter weer, waarna de oven geconserveerd zal worden. Ook zal hij dan van overtollig gewicht ontdaan worden, met als vooruitzicht een plaats in het nieuwe Bredase Museum.

Bredase pijpenmakers

Van perceel 22 en naastliggende percelen is gedurende de jaren '80 herhaaldelijk in het archief naar namen en beroepen van de bewoners gezocht. Helaas duidde niets op een mogelijke pijpenmaker. Van het merk SB was zeker, dat de SB's die in de boeken staan niet de makers van de SB in Breda zijn. Dit was gebaseerd op de fabricageperiode, vorm, afwerking en lettertype. In Breda waren drie makers bekend gedurende de 17e eeuw (5), maar deze initialen komen niet overeen met die van de Molenstraat. Pas in 1991 en 1992 is meer duidelijkheid gekomen in het pijpenmakersambacht in Breda (6). Bij de elf makers die tot nu toe bekend zijn, zitten drie namen waarvan de initialen kloppen met de gevonden pijpen aan de Molenstraat.

Er volgt nu een samenvatting van de archiefgegevens (7).

De man met de initialen SB heette *Samuel Broen*. Hij is soldaat onder Rethy. Samuel hertrouwde in 1640 met Margriet Heddemol, die op dat moment in de St.-Jansstraat woonde. Dit is tot nu toe de vroegste vermelding van hem. In 1644 huurt hij, samen met Willem Bol, nummer 22 (*afb. 7*). Volgens het begraafboek werd op 18 oktober 1659 een pijpenmaker aan de Molenstraat begraven. Het is zeer waarschijnlijk, dat het hier om Samuel gaat.

De man met de initialen CD heette *Christiaen Damman*. Hij werd voor het eerst vermeld in 1638, toen zijn zoon Thomas werd gedoopt. Na zijn trouwen in 1658 ging hij wonen in de Veemarktstraat. Ook in 1658 maakte hij een reis naar Holland. Op de

LITERATUUR

- Bruijn, A., Westerheem XXXI-3-1982
Westerheem XXXI-5-1982
- Davey, P., The Archeaology of the Clay Tobacco Pipe, edited
by P. Davey: IV, "Europe I" 1980
V, "Europe II" 1981
VI, "Pipes and kilns in the London region" '81
VII, "More pipes and kilns from England" 1982
- Duco, D.H. De Nederlandse kleipijp, Leiden, 1987
- Friederich, F.W.H., Pijpelogie, Den Haag, 1975
- Hoff, R. van 't, Pijpen en pijptabak, Utrecht/Antwerpen, 1980
- Hout, P. von, Westerheem XXXI-3-1982
Westerheem XXXI-5-1982
Westerheem XXXIV-4-1985
- Hupperetz, W., Pijpenmakers in Breda gedurende de 17e eeuw,
(ongepubliceerd verslag)
- Kievith, H. de, Amateurs Verslag Bodemonderzoek, deel 3-1990
(uitgave van de Archeologische Vereniging Breda, AVB)

ILLUSTRATIES

Afbeelding 1: A. Schut

Afbeelding 5,6: The Mansell Collection, London

Afbeelding 2,3,4,: J. Hesemans

Afbeelding 7: Archiefdienst Breda, Pondboek 1644-1676

Tabel 1: J. Hesemans

ADRES

Johan Hesemans

ADVERTENTIE

Onlangs heb ik een gedeelte van een uitgeversrestant van het boekje *Europees pijpenprentenboek* deel 1 (mannen op pijpkoppen) opgekocht. De schrijver van dit werkje is N. Augustin. Voor leden van de PKN zijn nog een 20 exemplaren voor f15,- per stuk excl. portokosten verkrijgbaar.

Schriftelijke bestellingen naar:

Thomas Baas